

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ“
ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Мирела Владимирова Дурчова

**СИНТАКТИЧНИ РАЗГОВОРНИ ОСОБЕНОСТИ
В ТЕТРАЛОГИЯТА НА ДИМИТЪР ТАЛЕВ**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**НА ДИСЕРТАЦИЯ ЗА ПРИСЪЖДАНЕ
НА ОБРАЗОВАТЕЛНАТА И НАУЧНА СТЕПЕН „ДОКТОР“**

*Област на висше образование: 2. Хуманитарни науки
Професионално направление: 2.1. Филология
Научна специалност: Български език
Научен ръководител: доц. д-р Радослав Цонев*

БЛАГОЕВГРАД, 2025 г.

Дисертационният труд е обсъден на заседание на Катедрата по български език при Филологическия факултет на Югозападния университет „Неофит Рилски“ – Благоевград на 28.05.2025 г. и е предложен за откриване на процедура за защита.

Дисертационният труд „Синтактични разговорни особености в тетралогията на Димитър Талев“ съдържа 165 страници и се състои от увод, три глави, заключение, приложения и библиография на използваната литература (66 заглавия).

На заседание на Факултетния съвет на Филологическия факултет на 10.06.2025 г. е взето решение за откриване на процедура за публична защита на Мирела Владимирова Дурчова.

Материалите за защитата са на разположение в кабинет 470 на ЮЗУ „Неофит Рилски“.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 19.09.2025 г. от 11.00 ч. в зала 439 на УК №1.

Научно жури:

1. Проф. д.ф.н. Красимира Алексова
2. Проф. д-р Ана Кочева
3. Проф. д-р Славка Керемидчиева
4. Доц. д-р Биляна Тодорова
5. Доц. д-р Гергана Падарева-Илиева.

СЪДЪРЖАНИЕ НА АВТОРЕФЕРАТА

УВОД	5
1.Обект, предмет, цел и задачи на изследването	5
2. Българската разговорна реч и разговорният синтаксис – характерни особености	7
3. Значение на основните понятия синтактична конструкция, съюз (съюзна връзка, конектор), конкуренция, изказ (изказване) и др., използвани в изследването	9
4. Основни синтактични конструкции в българската разговорна реч.....	9
ПЪРВА ГЛАВА	
РАЗГОВОРНИ СИНТАКТИЧНИ КОНСТРУКЦИИ В ТЕТРАЛОГИЯТА НА ДИМИТЪР ТАЛЕВ.....	10
1. Повторителни синтактични конструкции.....	10
2. Елиптични синтактични конструкции.....	13
3. Други разговорни синтактични конструкции, характерни за разговорната реч	14
4. Изводи	15
ВТОРА ГЛАВА	
СЛОВОРЕДЪТ В ТЕТРАЛОГИЯТА НА ДИМИТЪР ТАЛЕВ ...	16
1. Словоредни промени в автономните конструкции.....	16
2. Словоред на полипредикативните конструкции	17
3. Изводи	18
ТРЕТА ГЛАВА	
РАЗГОВОРНИТЕ СЪЮЗИ В ТЕТРАЛОГИЯТА НА ДИМИТЪР ТАЛЕВ	19
1. Разговорни съчинителни съюзи	19
2. Разговорни подчинителни съюзи	27
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	32
ПРИЛОЖЕНИЯ	35
БИБЛИОГРАФИЯ	35

СПИСЪК НА ИЗПОЛЗВАНАТА В АВТОРЕФЕРАТА	
ЛИТЕРАТУРА	36
НАУЧНИ ПРИНОСИ	38
СПИСЪК С ПУБЛИКАЦИИТЕ ПО ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	
.....	39
НАГРАДИ	40

УВОД

Този труд е първото обобщено езиковедско изследване на разговорните синтактични особености в едни от най-обичаните български произведения – „Железният светилник“ (1952 г.), „Преспанските камбани“ (1954 г.), „Илинден“ (1953 г.) и „Гласовете ви чувам“ (1966 г.) на Димитър Талев. В текстовете на автора могат да бъдат открити разговорни български езикови черти на различни лингвистични равнища. Докато фонетичните и лексикалните особености обаче много по-лесно се виждат и от непрофесионалния читател, синтактичните специфики изискват по-подробно представяне. Употребата на разнообразни разговорни особености в тетралогията ще потвърдят или отхвърлят предположението, че Талев си служи с език, близък до разговорната (и дори диалектната) реч, за да открие народния характер на изказванията на своите герои, или като говорна особеност на региона, от който е родом писателят.

Дисертационният труд се състои от увод, три самостоятелни глави, в които са проследени разговорните синтактични конструкции от тетралогията, словоредът и разговорните съчинителни и подчинителни съюзи, заключение, в което са обобщени основните наблюдения от отделните глави, библиография, съставена от 66 източника, и приложения.

В увода (с. 5 – с. 19) се прави преглед на обекта, предмета, целта и задачите в изследването. Представени са някои от характерните особености на българската разговорна реч и разговорният синтаксис и са онагледени основните синтактични конструкции в българската разговорна реч.

Обект на проучването е романовата поредица на Димитър Талев – „Железният светилник“, „Преспанските камбани“, „Илинден“ и „Гласовете ви чувам“.

Предмет на изследването са разговорните синтактични особености, присъщи на устната комуникация, но често употребявани и в езика на художествената литература. Това са разговорните синтактични конструкции (повторителни, елиптични и др.), особеностите на словореда, разговорните съчинителни съюзи *та, па, ама, ами, пък, ту – ту, хем – хем и я – я*, и разговорните подчинителни връзки *макар* (вместо книжовните *въпреки* и *дори*) и неизменяемите

относителни местоимения и наречия *дето, де, където, що* и *къде*, когато въвеждат подчинени определителни изкази (вместо изменяемото относително местоимение *който* във всичките му форми) и др.

Цел на проучването е да се опишат и анализират особеностите на синтаксиса на разговорната реч, които Талев използва. Представени са специфичните синтактични конструкции, които са присъщи за разговорната реч, но не в спонтанната устна комуникация, а в текстовете на четирите книги от тетралогията. Разгледани са промените в словоредната подредба на изказванията, както и семантико-синтактичните роли, които изпълняват съчинителните и подчинителните съюзи (отчасти е обърнато внимание и на и конкуренцията между тях).

Освен основния проблем се решават и следните допълнителни **задачи**:

1. За наличието на по-особени по вид разговорни конструкции, които са резултат от прекъсванията, застъпванията и добавянията в репликите на събеседниците (при реконструкции, анаколути, стимулни реплики и др.).

2. За комуникативния принцип, според който елементът с по-важно значение преминава в по-предходна позиция в изказването, в словоредата на разговорните изкази в тетралогията.

3. За произхода на разговорните конектори.

4. За честотата на употреба на разговорните съчинителни съюзи в тетралогията.

5. За ролята на съчинителните връзки не само като съюзи, но и като частици в изказването (при изразяване на съгласие, задоволство, потвърждение; при изразяване на изненада, учудване, недоумение; при възразение, недоволство, несъгласие; за изразяване на колебание и др.).

6. За употребата на разговорните съчинителни и подчинителни съюзи в конструкции, типични за разговорната реч (анаколути; рамкови конструкции; въпросителни изкази; некомуникативни изказвания; в изкази, в които се удвояват; в изказвания, в които се повтарят с добавяне на нов елемент; в подчинени изкази, които предхождат главния и др.).

7. За специфичната разговорна роля на някои книжовни съюзи в различни хипотактични изрази (*само да* (за изразяване на условие) и

наместо да (за изключване при цялостна замяна на едно явление с друго), *да* (за въвеждане на подчинен обстоятелствен изказ за цел вместо сложния съюз *за да*), конекторът *че* (в службата си за изразяване на хипотактични казуални отношения).

За постигане на основната цел и допълнителните задачи екскерпирах подходящ езиков **материал** със синтактични разговорни особености от книгите на Димитър Талев.

Основният **метод**, който е използван в изследването, е *описателно-аналитичният*. Чрез него *синхронно* са представени и анализирани характерните черти на разговорния синтаксис в тетралогията на Талев. В случаите, при които са направени сравнения между книжовния език и разговорната реч, е употребен *сравнителният* метод. Когато се разглежда произходът на съчинителните и подчинителните съюзи, частично е приложен и *диахронният* подход.

Във *втора точка* от увода е обърнато внимание на характерните особености на българската разговорна реч и на разговорния синтаксис.

Разговорната реч се характеризира с възможността за свободен подбор на лексикалните и синтактичните средства, с експресивност, непринуденост, пряк и непосредствен контакт, висока фреквентност на паралингвистичните фактори¹ и др. в диалогичната комуникация. Тези особености придават на разговорното общуване динамика, естественост и адаптивност към обстановката и емоционалната нагласа на участниците в разговора.

В „Речник на съвременния български книжовен език. Т. 1. А – К“ като разговорни са дефинирани думите от ежедневно общуване, за които е присъща непринуденост, фамилиарност, емоционалност и образност (РСБКЕ, 1955, с. 13). Според „Български тълковен речник“ терминът *разговорен* е характерен за устната реч и се използва при разговор (БТР, 2003, с. 806).

П. Радева определя разговорната реч като специфична езикова формация, използвана от образованите носители на езика в неформалното ежедневно общуване (Радева, 2012, с. 7 – 10).

¹ Вж. по-подробно Алексова, К., Тишева, Й. и др. (2017). Теоретично описание на граматиката на българския жестов език. София: Образование и наука ЕАД, 2017, 176 с.

Искра Ангелова посочва спонтанността като най-важна особеност на устното общуване в социолингвистичната сфера на функциониране (Ангелова, 1994, с. 5).

М. Виденов счита, че разговорната форма на изразяване е задължителна в случаите, в които се цели да се подчертае неофициалност и непринуденост в разговора между събеседниците, които са носители на книжовния език (Виденов, 2000, с. 162).

Според Йовка Тишева устната книжовна реч се реализира в два основни типа – несъщинска книжовна реч, която е предварително подготвена и подчинена на правоговорните правила, и същинска книжовна реч, която възниква спонтанно (неподготвено) и е предназначена за неофициалните комуникативни ситуации (Тишева, 2014, с. 26 – 27).

Разговорната реч все още е нова езиковедска дисциплина, която заема гранично място между кодифицирания книжовен език и диалектите в България. В езикознанието няма точна дефиниция за това какво представлява в цялост разговорната реч, защото тя притежава специфични черти, присъщи и на по-нисшата форма на книжовния език, и на различните български диалекти (източни и западни) и напред предстои да бъде проучвана подробно в много аспекти.

Въпреки че книжовната и разговорната реч си взаимодействат в много комуникативни ситуации, между тях съществуват редица различия². Книжовният език, или по-конкретно книжовният синтаксис, се характеризира с висока обработеност и кодификация на изреченските структури, докато в разговорния синтаксис е налице възможност за свободен подбор и интерпретация на езиковите форми спрямо индивидуалните предпочитания на говорещото лице. Като най-съществена разлика между двете словесни форми П. Радева определя отношението към съдържанието на изказването, т.е. за книжовната реч от значение е и *формата* на изказа, а за разговорната – *съдържанието* (Радева, 2012, с. 80 – 81).

Проблемът за *разговорния синтаксис* заема отличително място в българската разговорна реч поради ред специфични езикови особености, които до голяма степен характеризират устното общуване,

² Вж. по-подробно **Радева, П. (2012).** Динамика в синтаксиса на съвременния български език. В. Търново: Унив. изд. Св. св. Кирил и Методий, 270 с.

и бивайки засвидетелствани писмено (в различни публични текстове и в текстове от художествената литература), провокират изследователски интерес към по-задълбочени и актуални проучвания в тази област, каквато е целта и на настоящата работа.

В разговорно-битовото общуване обмяната на информация се осъществява спонтанно и не принудено. По този начин се наблюдават две противоречиви тенденции – от една страна, стремеж към икономия на езика, при който е налице изпускане, разместване на езикови елементи, недовършване на репликите и др., а от друга страна, желанието за предаване на информация по по-емоционален начин, който води до многобройни повторения, наслагвания, удвоявания на части на изказа и т.н. И в двата случая обаче важна е *информационната структура* на изказването, а не броят на единиците, с който е предадено то. Според Й. Тишева и М. Джонова в информационната структура на изречението (изказването) се проявяват два важни аспекта – менталното състояние на събеседниците (адресат и адресант) и езиковата структура на избрания езиков модел (Тишева, Джонова, 2006, с. 231).

Най-широкообхватните проучвания на синтаксиса на българската разговорна реч са „Синтаксис на българската разговорна реч (в съпоставка с руски, чешки, полски)“ на Искра Ангелова (Ангелова, 1994, 130 с.), „Динамика в синтаксиса на съвременния български език“ на Пенка Радева (Радева, 2012, 270 с.), „Прагматика и устна реч“ на Йовка Тишева (Тишева, 2014, 128 с.) и „Българският разговорен синтаксис“ на Радослав Цонев (Цонев, 2022, 226 с.).

В горепосочените трудове, а и в редица други научни статии, се разглеждат отделни характеристики на разговорния синтаксис – съюзното и асидентичното свързване, конкуренцията между хипотаксиса и паратаксиса, видовете разговорни конструкции, словоредът и др.

В *трета точка* от увода са изведени значенията на основните понятия, които са използвани в изследването – *синтактична конструкция*, *съюз (съюзна връзка, конектор)*, *конкуренция*, *изказ (изказване)*, *реплика* и др.

В *четвърта точка* от увода са представени основните синтактични конструкции в българската разговорна реч, които следват

модела на Р. Цонев в книгата „Българският разговорен синтаксис“ (Цонев, 2022).

ПЪРВА ГЛАВА. РАЗГОВОРНИ СИНТАКТИЧНИ КОНСТРУКЦИИ В ТЕТРАЛОГИЯТА НА ДИМИТЪР ТАЛЕВ (с. 20 – с. 55)

В тази част от изследването се разглеждат характерните *разговорни синтактични конструкции*, които са налице в тетралогията на Димитър Талев. Те са присъщи на разговорната реч и ясно се отличават със своите специфични особености, най-вече в диалогичното общуване.

Основните видове разговорни синтактични конструкции са два типа – *повторителни* (с повтаряне и присъединяване на езикови елементи) (Цонев, 2016б, с. 31 – 37) и *елиптични* (с изпускане на езикови елементи) (Цонев, 2018, с. 381 – 393). Наблюдава се противоречив стремеж, от една страна, към съкращаване на репликите и изпускане на синтактични единици („– *Авраме, брате! Вървиш с чуждия Ø, а против своите Ø*“³). („Железният светилник“, стр. 336), а от друга страна, към силна повтораемост на дадени елементи с цел интензификация на тяхното значение („– *Постой, постой – викна след него златарят, – постой да ми посветиш!*“) („Железният светилник“, стр. 22). Макар и не толкова често в художествената литература се откриват и други особени синтактични конструкции, които са резултат от прекъсванията, застъпванията и добавянията в изказванията на събеседниците („– *Това знай само господ – отвърна Немтур двусмислено, ала се уплаши, види се, да не се издаде и побърза да добави: – кой кога ще умре.*“) („Железният светилник“, стр. 117).

1. В първата част от първа глава са представени *разговорните повторителни конструкции*, които са широко застъпени в четирите книги от тетралогията. Голяма част от тях изразяват емоционалната

³ Този и всички следващи цитати от романите „Железният светилник“, „Преспанските камбани“, „Илинден“ и „Гласовете ви чувам“ на Димитър Талев, които са включени в изследването, могат да бъдат открити и на интернет страници като www.slovo.bg, books.google.bg, chitanka.info и др., на които са качени литературни произведения на български и чужди писатели.

реакция на говорещото лице в изказването. Прави впечатление, че освен в диалогичните реплики на героите, Талев използва повторителни конструкции и в авторовата реч, за да наблегне на съществената информация в дадената комуникативна ситуация. По своята форма повторителните конструкции в тетралогията на Димитър Талев могат да се типологизират по следния начин:

1.1. Пролептични повторителни конструкции, в които е налице съвместно използване на съществителното име и заместващото го местоимение:

1.1.1. Повтаряне на подлога.

1.1.2. Повтаряне (удвояване) на допълнението.

1.2. Буквални (механични) повторителни конструкции, за да се акцентира на определен елемент от изказа или той да бъде отделен:

1.2.1. Многократно повтаряне на отрицанието с цел усиляването му.

1.2.2. Повтаряне на потвърждението за изразяване на убедено съгласие.

1.2.3. Повторение на потвърждението с променена интонацията за изразяване на съмнение в твърдението от събеседника.

1.2.4. Повторение (понякога многократно) на друг сигнализиращ елемент в началото на изказването.

1.2.5. Повторения с добавяне на нов (уточняващ) елемент

1.2.6. Повторения, в които един от синтактичните елементи в репликата се заменя с подобен.

1.2.7. Хезитационни повторения за печелене на време.

1.2.8. Разговорните рамкови конструкции, които имат абсолютно еднакви рамкиращи елементи в началото и в края на изказа, са т.нар. *тавтологични рамкови конструкции*. Те представляват тъждествени повторения на еднакви части на речта, чието семантично значение съвпада най-често и с граматичното (Цонев, 2016в, с. 88):

1.2.8.1. Тавтологични рамкови конструкции с повторения на еднакви съществителни имена (собствени и нарицателни).

1.2.8.2. Тавтологични рамкови конструкции с повторения на еднакви субстантивирани прилагателни имена.

1.2.8.3. Тавтологични рамкови конструкции с повторения на еднакви глаголи (в различни времена и наклонения).

1.2.8.4. Тавтологични рамкови конструкции с повторения на еднакви наречия.

1.2.8.5. Тавтологични рамкови конструкции с повторения на еднакви местоимения.

1.2.8.6. Тавтологични рамкови конструкции с повторения на еднакви междуметия.

1.2.8.7. Тавтологични рамкови конструкции с повторения на еднакви частици.

1.2.8.8. Тавтологични рамкови конструкции с повторение на еднакви съюзи.

1.3. Повторителни конструкции с граматична стойност:

1.3.1. Повторения за *интензификация* (усилване) на дадено действие, качество или количество:

1.3.1.1. Действие.

1.3.1.2. Качество.

1.3.1.3. Количество, степен, начин и др.

1.3.2. Повторение на името с умалителното му назоваване за изразяване на нежност, предпочитание, снизхождение или ирония при съществителните и прилагателните имена.

1.3.3. *Адвербиализирани* повторения, които са получени чрез:

1.3.3.1. Повтаряне на глаголи в повелителна форма:

- чрез употреба на синоним;
- чрез използване на антоним;

1.3.3.2. Повтаряне на местоимения (някои от които чрез използване на антоним).

3.3.3. Повтаряне на числителни имена.

1.3.3.4. Повтаряне на наречия (някои от които чрез използване на антоним).

1.4. Повторителни конструкции със *стилистична функция* – за засилване на изказването:

1.4.1. Анафорични повторения (повторение на начални думи или словосъчетания в няколко поредни изказа).

1.4.2. Епифорични повторения (повтаряне на думи или словосъчетания в края на няколко поредни изказа).

1.4.3. Епанафорични повторения (повторение на думи или словосъчетания в края на изказа и в началото на следващия).

1.4.4. Мезофорични повторения (повторение на думи или словосъчетания в средата на изказванията).

1.4.5. Повторение на част на речта с *отрицателната ѝ форма* (въпреки възпрепятстващите обстоятелства, изразени с отрицанието,

даденото събитие се е случило):

1.4.5.1. Повтаряне на съществително име.

1.4.5.2. Повтаряне на глаголи.

1.4.6. Повторение на част на речта (съществително име, прилагателно име, глагол и т.н.) с антоним вместо с отрицателната ѝ форма (семантичното значение е същото, каквото е и в горния случай):

1.4.6.1. Повтаряне на съществително име.

1.4.6.2. Повтаряне на прилагателно име.

1.4.6.3. Повтаряне на глаголи.

1.4.6.4. Повтаряне на наречия.

1.4.7. Глаголно-отрицателно повторение, с което се изразява несигурно твърдение.

1.4.8. Глаголно повторение с релативна връзка (относително местоимение).

1.4.9. Повторителни конструкции за емфаза на главните части на изказването:

1.4.9.1. Емфаза на подлога чрез повтарянето му.

1.4.9.2. Емфаза на сказуемото (глаголно – повторението на съществителното име се осъществява със сродна дума глагол).

1.4.10. Повтаряне на реплики, с което се цели емфаза на изказването.

2. Във *втора част* от първа глава са представени *елиптичните синтактични конструкции*, които възникват в диалогичната комуникация вследствие на стремежа за предаването на информация по по-бърз и достъпен начин. Основните случаи, в които се откриват разговорни елиптични конструкции в анализираните книги, могат да се обобщят по следния начин:

2.1. Разговорни конструкции с елидирано (изпуснато) сказуемо:

2.1.1. Конструкции, при които изпада сказуемото, са сред най-често срещаните в разговорната реч. Липсващите глаголи от този тип са предимно с екзистенциален характер и за тяхното разбиране помага контекстът на изказването.

2.1.2. Последователно прибавяне на именни групи, които имат сходна структура в изказвания от по-продължителен разказ.

2.1.3. Употреба на извънезиковите (екстралингвистичните) средства (мимики, жестове и др.

2.1.4. Използване на минало страдателно причастие при елидирането на част от сказуемото (на спомагателния глагол „съм“).

2.2. Конструкции с елидиран (изпуснат) подлог:

2.2.1. Изпускане на подлога, когато е изразен с лично местоимение.

2.2.2. Пропускане на подлога, за да се избегне неговото многократно повтаряне.

2.2.3. Безлични изкази, в които действието протича от само себе си, независимо от активен вършител. Най-често се откриват случаи с кратките форми на възвратните местоимения „се“ и „си“.

2.2.4. Конструкции с обобщен подлог (изразяват някакъв обобщен подлог, който се противопоставя на индивидуализирания).

2.2.5. Изкази с неопределен подлог (деятелят е неизвестен на говорещото лице или то не иска да го назовава).

2.3. Конструкции с елидирани (изпуснати) второстепенни елементи, за да се избегне повторението.

2.4. Конструкции с изпускане на два елемента, в които първо се елидира подлогът, а след това и сказуемото, което е било налице в първия изказ.

2.5. Съкратени конструкции, при които видът на изпуснатите елементи може да се определи (и то невинаги) само в контекста на разговора.

3. В *трета част* от първа глава са класифицирани *други разговорни синтактични конструкции*, характерни за разговорната реч, които се откриват и в тетралогията на Димитър Талев:

3.1. Реконструкции (възстановявания) като:

3.1.1. Собствена комплементация (самостоятелно допълване на изпуснатото от говорещото лице).

3.1.2. Чужда комплементация (изказването се допълва от втория събеседник).

3.1.3. Двойно зависима реконструкция (при взаимно допълване на участниците в разговора).

3.2. Анаколути (нарушения на правилната формално-синтактична връзка между елементите на изказването).

3.3. Стимулни реплики (при които единият участник в диалога стимулира изказване у другия).

3.4. Хипербати (прескоци) с добавяне на синтактични елементи между две съгласувани части.

4. В *четвърта част* от първа глава са направени изводи за наличието на отличителни разговорни синтактични конструкции в изследваните книги на Димитър Талев.

Повторителните конструкции са най-често използваните в устното общуване и в тетралогията на Димитър Талев. При тях се наблюдава словесно излишество чрез множеството повторения, присъединявания, натрупвания на елементи от изказването или на цели изказвания. Със стремежа на автора да подчертае дадена част от репликата, като я повтаря или присъединява, се открояват различни подвидове на дублиране (а често и на многократно повтаряне) – повтаряне на подлога, на сказуемото, на второстепенните елементи и т.н. Особен тип конструкции, които се характеризират с двойно зависим елемент и в началото, и в края на изказа, са рамковите конструкции. В резултат от застъпването на синтактичните единици в началото и в края на репликата и когато те са абсолютно еднакви (и лексикално, и граматично), възникват т.нар. тавтологични рамкови конструкции. Откриват се и повторителни конструкции с граматична и със стилистична цел, които придават допълнителна комуникативна и емфатична стойност на съответното изказване.

Елидирането (изпускането) на синтактични елементи, което е характерна особеност на разговорния синтаксис, е налице и в произведенията от художествената литература с втория тип конструкции – *елиптичните*. В изследваните примери по-горе непълнотата на структурите се свързва със стремежа към спестяване или съкращаване на даден елемент, независимо от това каква синтактична роля изпълнява той в изказването – на подлог, сказуемо, второстепенен елемент и т.н. Този начин на подредба на репликите не нарушава тяхното лексикално значение и не възпрепятства комуникацията между участниците в диалогичното общуване.

В анализираните произведения се открояват и други специфични синтактични конструкции, обособени вследствие на прекъсванията, застъпванията и добавянията в изказванията на събеседниците. Такива са реконструкциите (собствените и чуждите комплементации), анаколутите (нарушенията на правилната връзка между частите в репликите), стимулните реплики (единият от

събеседниците стимулира изказване у другия), хипербатите (прескачания с добавяне на синтактични единици) и др.

ВТОРА ГЛАВА. СЛОВОРЕДЪТ В ТЕТРАЛОГИЯТА НА ДИМИТЪР ТАЛЕВ (с. 56 – с. 70)

В тази част от изследването е обърнато внимание на специфичните словоредни изменения, присъщи за устното общуване, които се откриват и в четирите книги от тетралогията. Словоредът на българската разговорна реч се характеризира с разчупването на словоредните модели на книжовния език, като се базира на т.нар. комуникативен принцип, според който елементът с по-важно значение преминава в по-предходна позиция в изказването (Ангелова, 1994, с. 79). Стремелът на адресанта да изрази дадената информация по по-емоционален или акцентиращ начин е причина за възникването на редица словоредни вариации, които до голяма степен се отличават от книжовноезиковите норми. Тук тези промени са проследени в две основни групи – *словоредни промени при автономните конструкции* и *словоредни промени при полипредикативните конструкции*.

1. *Словоредните промени при автономните конструкции* са групирани по следния начин:

1.1. Позиция на подлога:

1.1.1. Подлогът е в позиция пред сказуемото (както е в т. нар. обективен словоред).

1.1.2. Подлогът е след сказуемото.

1.2. Позиция на сказуемото:

1.2.1. Начална позиция на сказуемото в изкази, в които адресатът отговаря на вече зададен от адресанта въпрос.

1.2.2. Сказуемо в края на изказването, когато другите елементи в изказа са носители на новата (по-важна) информация.

1.3. Словоред на второстепенните части:

1.3.1. Най-често в разговорната реч и в тетралогията на Димитър Талев се открива инициалното място на допълнението, свързано със стремел към по-емфатична комуникативна позиция:

1.3.1.1. Пряко допълнение.

1.3.1.2. Непряко допълнение.

1.3.2. Съгласуваното определение също мени местоположението си, но в тетралогията на Димитър Талев не се

откриват примери, при които несъгласуваното определение е в позиция преди определяемото (т.нар. антепозиционно определение).

1.3.2.1. Позиция на съгласуваното определение след определяемото (т.нар. постпозиционно определение).

1.3.3. обстоятелственото пояснение в романите от тетралогията заема различно място и няма големи разлики с книжовния език. То се реализира както в препозиция спрямо сказуемото, така и в постпозиция.

2. Във *втората част* от втора глава са класифицирани *словоредните промени при полипредикативните конструкции*, като са разделени на две групи – промени в словореда на главния изказ и промени в словореда на подчинения изказ:

2.1. *Промени в словореда на главния изказ*

2.1.1. Позиция на подлога след сказуемото.

2.1.2. Начално място на допълнението.

2.1.2.1. Пряко допълнение.

2.1.2.2. Непряко допълнение.

2.1.3. Място на определението:

Както при автономните конструкции, така и при полипредикативните, в тетралогията на Димитър Талев не се откриват характерните за устното общуване примери с несъгласувано определение в антепозиция нито в главния, нито в подчинения изказ⁴.

2.1.3.1. И тук е налице обаче постпозицията на съгласуваното определение (след определяемото), която е характерна за неформалната комуникация.

2.1.4. По аналогия на книжовния език и на автономните конструкции обстоятелственото пояснение в полипредикативните конструкции се открива както в препозиция спрямо сказуемото, така и в постпозиция.

2.2. *Промени в словореда на подчинения изказ*

2.2.1. Подлог в позиция след сказуемото.

2.2.2. Допълнението е преди сказуемото:

2.2.2.1. Пряко допълнение.

⁴ По подробно за разговорните позиции на несъгласуваното определение вж. у Р. Цонев (Цонев, 2022, с. 83 – 90).

2.2.2.2. Непряко допълнение.

2.2.3. Място на определението:

2.2.3.1. Отново се открива съгласувано определение в постпозиция.

2.3. Успоредно позициониране в лявата периферия на изказите (главен и подчинен) на два компонента:

2.3.1. Пряко допълнение (в главния изказ) и пряко допълнение (в подчинения изказ).

2.4. Целият подчинен изказ преминава в началото на репликата на мястото на главния.

3. В *трета част* от втора глава са направени изводи за наличието на специфични словоредни варианти в тетралогията на Димитър Талев.

Изследваните художествени произведения имат аналогични особености по отношение на словореда с тези на синтаксиса на разговорната реч.

В синтаксиса на разговорната реч водещ е принципът за актуалност и субективност на изказа, според който елементът с по-важно значение преминава в по-предходна позиция в изказването, за да бъде поставен акцентът върху него.

Повече специфични разговорни словоредни особености се открояват при автономните конструкции. При тях се забелязват сходства с книжовния език, като например позицията на подлога пред сказуемото или неутралното място на обстоятелственото пояснение. Много по-често обаче се наблюдават разговорни синтактични черти като употребата на сказуемо в начална позиция или в края на изказването. По отношение на второстепенните елементи в автономните конструкции се откроява предпочитаната инициална позиция на допълнението в изказването – пряко и непряко. Определението в романите от тетралогията се употребява предимно в книжовната си позиция (преди определяемото), но се откриват и примери, при които съгласуваното определение е в типичната за разговорната реч препозиция спрямо определяемото. Прави впечатление, че в четирите книги не се намира антепозиция на несъгласуваното определение, което е характерно за синтаксиса на устното общуване.

Полипредикативните словоредни конструкции се отличават с различни размествания, които променят границите на подчинението – дадени елементи преминават в начална позиция и в главния, и в подчинения изказ според предпочитанията на говорещото лице. В главния изказ изпъква предходната позиция на подлога и допълнението спрямо предиката, когато те са носители на по-важната информация в изречението. В подчиненото изказване отново се наблюдава промяна на неутралното място на прякото и непрякото допълнение, позицията на подлога след сказуемото, както и паралелното позициониране на два елемента в лявата част на изказването – на пряко допълнение в главния и в подчинения изказ. Типични за разговорния синтаксис и за тетралогията на Димитър Талев са словоредните конструкции, при които целият подчинен изказ преминава в началото на репликата и заема мястото на главния.

ТРЕТА ГЛАВА. РАЗГОВОРНИТЕ СЪЮЗИ В ТЕТРАЛОГИЯТА НА ДИМИТЪР ТАЛЕВ (с. 71 – с. 148)

Тази част от изследването има за цел да представи разговорната употреба на съчинителните съюзи *та, на, ама, ами, пък, ту – ту, хем – хем* и *я – я* и на подчинителните съюзни връзки *макар, дето* (с фонетичен вариант *дет*), *де, където* (с фонетичен вариант *къдет*), *що, къде* и др. в тетралогията на Димитър Талев.

Примерите с разговорната употреба на тези конектори са изведени в две големи групи:

1. Разговорни съчинителни съюзи
2. Разговорни подчинителни съюзи

1.1. *Първа част* от трета глава включва обща характеристика и произход на съчинителните съюзи и тяхната класификация спрямо смисловите и синтактични отношения, които изпълняват в изречението, както следва:

- разговорни съединителни съюзи – *та* и *на*;
- разговорни противопоставителни (съпоставителни) съюзи – *ама* (с фонетични варианти *ема, ма* и др.), *ами* (с фонетични варианти *еми, ми* и др.) и *пък*;
- разговорни съотносителни (разделителни) съюзи *ту – ту, хем – хем* (с фонетични варианти *ем, хем – ем, ем – хем, ем – ем* и др.) и *я – я*.

1.2. Разговорните съюзни връзки **та** и **на** са част от групата на *соединителните* разговорни конектори спрямо синтактичната роля, която изпълняват в изречението – да съединяват равноправни части на простото изречение или на прости изречения в състава на сложното (Цонев, Дурчова, 2021, с. 217 – 218). Откриват се както в ролята им на координационни конектори, така и като частици с различна цел в изказването.

Основните случаи, в които се употребяват съюзите **та** и **на** в тетралогията, могат да бъдат типологизирани по следния начин:

1.2.1. За съединяване:

1.2.1.1. Свързват изкази с равностойни едновременни и последователни действия, факти, събития, предмети и др.

1.2.1.2. За добавяне на изказ с ново средно, но по-силно качество или действие.

1.2.1.3. При изреждане на последователни действия за добавяне на последния изказ, който се явява завършващ за поредицата.

1.2.2. За присъединяване:

1.2.2.1. Присъединяват изказ, в който се изказват нови мисли, които уточняват, допълват или разширяват казаното до този момент.

2.2.2.2. Присъединяват въвеждащ изказ, който осъществява преход към друга тема на разговора или към друг предмет на мисълта.

1.2.3. За съпоставяне:

1.2.3.1. Свързват изкази, в които се посочват някакви несходства или разлики.

1.2.3.2. Съпоставят изкази, в които се извършват едновременни или последователни действия.

1.3. В съчетание с други съюзи или частици за усиление на значенията им.

1.4. Освен за изразяване на паратактични отношения в изказването, макар и по-рядко, **та** се използва и като хипотактичен съюз. В тази си функция **та** се употребява предимно за въвеждане на подчинени обстоятелствени изкази за цел, за начин и за следствие:

1.4.1. За цел.

1.4.2. За начин.

1.5. Много често в разговорната реч и в тетралогията **та** и **на** изпълняват функция и на **частица**. В такава функция **та** и **на** служат за усиление на изказа и се конкурират помежду си:

1.5.1. При изразяване на съгласие, задоволство, потвърждение и др.

1.5.2. При изразяване на изненада, учудване, недоумение и др.

1.5.3. При изразяване на възражение, недоволство, несъгласие и др.

1.6. Типична за съюзите **та** и **на** е и употребата в разговорни конструкции, които ярко се отличават от изисканите изрази:

1.6.1. Във въпросителни изкази.

1.6.2. Във въпросително-отрицателен изказ.

1.6.3. В подчинени изкази, които предхождат главния.

1.3. Противопоставителните (съпоставителните) съюзи **ама**, **ами** и **пък** са най-често използваните от Димитър Талев в тетралогията. Тези конектори служат за съединяване на различни единици и могат да променят смисъла на цялото изказване. Според смисловите и синтактичните отношения, които изразяват, съюзните връзки **ама**, **ами** и **пък** се включват в групата на *съчинителните противопоставителни (съпоставителни) съюзи* в българския език от типа на *а, ала, но, обаче, само*, защото показват отношение на съчинение и съединяване (паратакис) между еднородните части в изказа, като едновременно с това при тяхната употреба е налице противопоставяне, съпоставяне и разграничаване (Цонев, 2014а, с. 29 – 30).

Основните случаи, в които се употребяват съюзите **ама**, **ами** и **пък** в четирите книги, могат да бъдат типологизирани по следния начин:

1.3.1. За противопоставяне:

1.3.1.1. Обединяват изкази, в които са налице противопоставяне, несъвместимост и взаимно изключване на изразяваните действия, състояния или факти и резултатът във втория изказ е обратен на очаквания резултат от действието в първия изказ:

1.3.1.1.1. Когато обстоятелствата в първия изказ са положителни.

1.3.1.1.2. Когато обстоятелствата в първия изказ са отрицателни.

1.3.1.2. Въвеждат нов изказ в крайна позиция, който се противопоставя на казаното в предходните изкази.

1.3.1.3. Въвеждат самостоятелен възклицателен изказ, който съдържа възражение.

1.3.1.4. Въвеждат самостоятелен въпросителен изказ, който съдържа възражение.

1.3.2. За съпоставяне:

1.3.2.1. Съединяват два изказа, в които се посочва някаква разлика или несходство в изразяваните от тях факти, действия, състояния и т.н.

Във функцията си на съпоставителен съюз **пък** изпълнява някои специфични задачи, които **ама** и **ами** не извършват:

1.3.2.2. Съпоставя две еднакви части на изказа.

1.3.2.3. Съпоставя изкази, в които се извършват едновременни или последователни действия.

1.3.3. За съединяване:

Съюзната връзка **пък** се използва за съединяване на изкази с равностойни едновременни или последователни действия.

1.3.4. За присъединяване:

Присъединяват изказ, в който се добавят нови мисли, които уточняват, допълват, разширяват или доразвиват темата на разговора.

1.3.5. Съюзът **ами** служи за посочване на висока степен на някакво действие или състояние във втория изказ, като опозиция на казаното в първия изказ след употреба на частицата за отрицание **не** в диалогична реч.

1.3.6. Съюзните връзки **ама**, **ами** и **пък** се употребяват заедно с други съюзи или частици:

1.3.6.1. За усиление на значенията им.

1.3.6.2. В комбинация с **не само** съюзът **ами** служи и за добавяне на допълнителни уточняващи твърдения към първия изказ (**не само... ами и**).

1.3.7. В редица случаи **ама**, **ами** и **пък** в разговорната реч и в тетралогията играят роля и на **частици**. В тази си функция те се конкурират и се намират най-често в началото на изказванията, с което особено във възклицателни изкази, се цели усилването им, като се дава сигнал за начало в диалогична реч:

1.3.7.1. За изразяване на несъгласие, възмущение, недоволство, раздразнение и т.н.

1.3.7.2. За изразяване на учудване, изненада, задоволство, възхищение, потвърждение и т.н.

1.3.7.3. За изразяване на колебание.

1.3.7.4. В ролята си на частици **ами** и **пък** изпълняват и специфични задачи, в които не се конкурират с останалите противопоставителни (съпоставителни) съюзни връзки:

1.3.7.4.1. **Ами** служи за усилване на изказа (при наблягане на някакъв факт и при изразяване на опасение от нещо).

1.3.7.4.2. **Пък** се използва за усилване на изразителността на въпросителни думи.

1.3.7.4.3. **Пък** се употребява и за усилване на несъгласието в края на изказването.

1.3.8. При анализа на примерите в тетралогията като особено характерна за съюзните връзки **ама**, **ами** и **пък** се открие и употребата им в р а з г о в о р н и к о н с т р у к ц и и, някои от които ярко се отличават от книжовните изрази:

1.3.8.1. В анаколути (прекъснати, недовършени изкази).

1.3.8.2. Във въпросителни изкази.

1.3.8.3. Във въпросително-отрицателен изказ.

1.3.8.4. В некомуникативно емоционално изказване.

1.3.8.5. В изкази, в които **ама**, **ами** и **пък** се удвояват (най-често при хезитация).

1.3.8.6. В изказвания, в които **ама**, **ами** и **пък** се повторят с добавяне на нов елемент.

1.3.8.7. В подчинени изкази, които предхождат главния.

1.4. Съотносителните (разделителните) съюзи **ту – ту**, **хем – хем**, и **я – я** са едни от често използваните същински съюзи в съвременния български език заедно със съюзите **а**, **ако**, **ала**, **ама**, **ами**, **да**, **дето**, **и**, **или**, **като**, **ни**, **нито**, **но**, **па**, **пък**, **та**, **то**, **че** и др. (Куцаров, 1998, с. 357). Те изпълняват различни синтактични отношения – предимно за свързване на равноправни елементи на простото изречение или на паралелни действия в състава на сложното изречение, които се редуват, могат да бъдат сходни или взаимно да се изключват. Прямо тази си роля съюзите **ту – ту**, **хем – хем** и **я – я** се отнасят към групата на сложните съотносителни (разделителни) съчинителни връзки. В анализиранияте произведения тези конектори нямат толкова широка употреба, както предходните групи, но изпълняват интересни роли на координационни съюзи и на частици в изказванията.

Основните случаи, в които се употребяват съюзите *ту – ту, хем – хем* и *я – я* в тетралогията на Димитър Талев, могат да бъдат типологизирани по следния начин:

1.4.1. За съпоставяне на предмети и явления с противоположни качества и за подчертаване на алтернативност.

1.4.2. Съюзите *ту – ту* и *я – я* се използват за съединяване на части на изказа, които съдържат предмети и явления със сходни качества или на изкази, които изразяват паралелни действия.

1.4.3. Съюзната връзка *хем* се използва и за при съединяване на изказ, който допълва или разширява вече казаното в предходния изказ.

1.4.4. Заедно с други съюзи или частици за усиление на значенията им.

1.4.5. Много често в разговорната реч и в тетралогията *я* изпълнява роля и на частца с еднократна употреба. Като частица *я* се използва най-често в следните случаи:

1.4.5.1. За изказване на молба, подкана и насърчение.

1.4.5.2. При повелителни глаголни форми за усиление на подбудата.

1.4.5.3. За изразяване на несъгласие.

1.4.5.4. За посочване на някого или нещо, което се намира наблизо, пред погледа ни.

1.4.6. Макар и по-рядко съюзите *ту – ту, хем – хем* и *я – я* се откриват в разговорни конструкции, които ярко се отличават от изисканите изрази:

1.4.6.1. В изкази, в които *ту – ту, хем – хем* и *я – я* се удвояват (най-често при хезитация) в диалогична реч.

1.4.6.2. В рамкови конструкции.

В края на частта за разговорните съчинителни съюзи са направени изводи за употребата им в четирите книги от тетралогията.

Съединителните съюзи *та* и *на* се използват много често в изследваните литературни произведения, изпълняват разнообразни и често конкуриращи се функции – за съединяване, при изреждане на последователни действия за добавяне на последния изказ, който се явява завършващ за поредицата, за присъединяване на изкази, в съчетание с други съюзи или частици за усиление на значенията им. за

въвеждане на подчинени обстоятелствени изкази за цел, за съпоставяне (макар и по-рядко). Голям е броят на изказите, в които **та** и **на** са употребени като частици с цел усилване на изказа и изразяване на допълнителна експресия. Съюзните връзки **та** и **на** са налице и в някои конструкции, типични за разговорната реч.

Въпреки че в българския език **та** и **на** се определят като предимно съединителни съюзи, и в четирите книги липсва пример, в който те да съединяват еднакви части на изказа, които се изреждат или изброяват, като се посочва, че всички споменати обстоятелства, действия, свойства и др. са налице или се проявяват равностойно. Не се откриват също така примери, в които служат за противопоставяне на изкази – роля, която по начало им е присъща в разговорната реч.

Противопоставителните (съпоставителните) съюзи **ама**, **ами** и **пък** също са широко застъпени. Случаите с употреба на **ама**, **ами** и **пък** са повече в сравнение с изказите, в които се откриват останалите разговорни съчинителни съюзи в четирите книги на Талев. В тетралогията конекторите **ама**, **ами** и **пък** се използват най-често за – свързване на изкази, в които са налице противопоставяне, несъвместимост и взаимно изключване на изразяваните действия, състояния или факти и резултатът във втория изказ е обратен на очаквания резултат от действието в първия изказ; за въвеждане на самостоятелен въпросителен изказ, който съдържа възражение; за съединяване на два изказа, в които се посочва някаква разлика или несходство в изразяваните от тях факти, действия, състояния и т.н.; за присъединяване на изказ, в който се добавят нови мисли, които уточняват, допълват, разширяват или доразвиват темата на разговора; заедно с други частици и съюзи за усилване на значенията им.

Съюзните връзки **ама**, **ами** и **пък** са използвани много пъти в ролята им на частици.

Налице е и употребата на **ама**, **ами** и **пък** в типично разговорни конструкции.

Освен близостта обаче между **ама**, **ами** и **пък** се откриват и някои разлики спрямо ролята им в изказването. Специфичен за **ами** е случаят, при който съюзът служи за посочване на висока степен на някакво действие или състояние във втория изказ, като опозиция на казаното в първия изказ след употреба на частицата за отрицание **не** в диалогична реч: „– Чудо **не**, **ами** чудо! – викна още по-високо ханджията. – Вие искате да погубите селото, хаирсъзи с хаирсъзи, а

не аз!“ („Илинден“, стр. 649). Също така, в комбинация с **не само**, **ами** служи за добавяне на допълнителни утвърждаващи твърдения към първия изказ (**не само... ами и**): „ – Проповядва да се унищожат всички българи, които не искат да се обявят за гърци и се отказват от патриаршията. И **не само** проповядва, **ами** и праща убийци.“ („Гласовете ви чувам“, стр. 415). Характерна за **ами** е и ролята му за усилване на изказа (при наблягане на някакъв факт и при изразяване на опасение от нещо): „– Той непрестанно ми повтаря: „Ти си гъркиня.“ – **Ами** да, гъркиня съм, родила съм се гъркиня.“ („Гласовете ви чувам“, стр. 334).

Съюзът **пък** също изпълнява някои специфични задачи, които не са присъщи за **ама** и **ами**: за съпоставяне на две еднакви части на изказа: „– Нейните не я даваха, българин аз, **пък** тя гъркиня.“ („Гласовете ви чувам“, стр. 14); за съпоставяне на изкази, в които се извършват едновременни или последователни действия: „През пазарните дни се стичаха в града по цели села, с жените и децата, и само ходят нагоре-надолу, ходят и никого не питат, **пък** и в механата ще седнат.“ („Преспанските камбани“, стр. 571). Съюзната връзка **пък** се употребява и за съединяване на изкази с равностойни едновременни или последователни действия: „– Да свършим това, още малко остава, **пък** стига за днеска.“ („Илинден“, стр. 557). Специфична е ролята на **пък** като частица за усилване на изразителността на въпросителни думи: „– Уф, смърди! – чу се гласът на Султана. – Що е сега **пък** това?“ („Преспанските камбани“, стр. 20).

3. Съотносителните (разделителните) съюзни връзки **ту-ту**, **хем – хем** и **я – я** нямат толкова широка употреба, колкото другите разговорни съюзи (предимно поради специфичната функция, която изпълняват в езика – да свързват изкази, в които са налице паралелни или алтернативни действия в усложнени синтактични конструкции), но се използват редовно като съюзи и като частици в разговорната реч. Откриват се и в тетралогията на Димитър Талев – най-вече в ролите си за съпоставяне, съединяване и като частици. Например: при съпоставянето на предмети и явления с противоположни качества и за подчертаване на алтернативност; за съединяване на части на изказа, които съдържат предмети и явления със сходни качества или на изкази, които изразяват паралелни действия; заедно с други съюзи или частици за усилване на значенията им.

В роля на частица в изследваните литературни произведения от съотносителните съюзи е използвана само съюзната връзка **я**: „– **Я** ние да се дигнем, сичките... и ти, и аз, и Ния... па да идем в София. Мъчно се живееш тука.“ („Преспанските камбани“, стр. 723).

Употребата на **ту** – **ту** и **я** – **я** в синтактични конструкции, специфични за разговорната реч, е налице в случаите, в които съюзът се удвоява, а на места се повтаря три и дори четири пъти: „Ден след ден зимата преминаваше **ту** под ниско облачно небе, **ту** във ведри слънчеви дни, **ту** в снежни бури, докато една нощ над планината прелетяха жерави.“ („Илинден“, стр. 810). Откриваме съюзната връзка **я** и в единствената рамкова конструкция при конекторите в четирите книги: „– **Я** ги, **я**! Мръсните... Ако не бях я запалил, сега щеха да бъдат вътре.“ („Илинден“, стр. 678).

Съюзът **хем** е използван само един път за цялата тетралогия в пример за присъединяване на изказ, който допълва или разширява вече казаното в предходния изказ: „– Близу ще ни е църквата на сички, а онова, турското, проклето да е, **хем** – на края на града.“ („Железният светилник“, стр. 122).

2. Във *втората част* от трета глава са представени *разговорните подчинителни съюзни връзки* в тетралогията на Димитър Талев.

2.1. В *първа подточка* е включена обща характеристика и произход на подчинителните съюзни връзки – **макар** (вместо книжовните **въпреки** и **дори**) и неизменяемите относителни местоимения и наречия **дето**, **де**, **където**, **що** и **къде**, когато въвеждат подчинени определителни изкази (вместо изменяемото относително местоимение **който** във всичките му форми). Употребата на въпросителните местоимения **кой**, **коя**, **кое**, **кои**, **какъв**, **каква**, **какво**, **какви**, **колко** във функция на съюзни връзки вместо относителните местоимения **който**, **която**, **което**, **които**, **каквото**, **каквато**, **каквото**, **каквито**, **колкото**, на въпросителното местоименно наречие-съюз **кога** (**докога**, **откога** и др.) вместо относителното местоименно наречие-съюз **когато** (**докогато**, **откогато** и др.), на въпросителното местоименно наречие-съюз **къде** (**докъде**, **откъде** и др.) вместо относителното местоименно наречие-съюз **където** (**докъдето**, **откъдето** и др.) и на въпросителното местоименно

наречие-съюз **как** (**откак** и др.) на мястото на относителното местоименно наречие-съюз **както** (**откакто** и др.) също се приема за разговорна особеност, която е повлияна от диалектите в Западна България. Специфичното използване на някои книжовни съюзи в подчинени изказвания е типична особеност на разговорната реч на българския език (**само да** (за изразяване на условие) и **наместо да** (за изключване при цялостна замяна на едно явление с друго), **да** (за въвеждане на подчинен обстоятелствен изказ за цел вместо сложния съюз **за да**), конекторът **че** (в службата си за изразяване на хипотактични казуални отношения и във функция на паратактичен конектор за съединяване, съпоставяне (противопоставяне) и др.)⁵.

2.2. Във *втора подточка* са анализирани спецификите на разговорния конектор **макар** във функцията му на отстъпителен подчинителен съюз и употребата му в тетралогията на Димитър Талев.

Основните случаи, в които се използва съюзът **макар** в тетралогията, могат да бъдат класифицирани по следния начин:

2.2.1. За въвеждане на обособено обстоятелство пояснение и отстъпително свързване на подчинен изказ към главния, при което подчиненият обстоятелствен изказ показва неблагоприятните условия, при чието наличие и въпреки които се осъществява действието в главния изказ.

2.2.2. Заедно с други съюзи и частици (понякога с разменена позиция) за усиляване на значението.

2.2.3. Употреба в разговорни конструкции, които ярко се отличават от изисканите (книжовните) изкази.

2.2.3.1. В анаколути (прекъснати, недовършени изкази) в диалогична реч.

2.2.3.2. В изкази, в които **макар** се удвоява – най-често при хецитация (колебание).

2.2.3.3. В изказвания, в които **макар** се повтаря с добавяне на нов елемент.

2.3. В *трета подточка* се разглежда употребата на разговорните неизменяеми относителни местоимения и наречия **дето**,

⁵ Вж. по-подробно Цонев, Р. *Българският разговорен синтаксис*. Благоевград, Унив. изд. Неофит Рилски, 2022.

де, където, що и **къде** за въвеждане на подчинени определителни изкази вместо изменяемото относително местоимение **който** (във всичките му форми).

Основните случаи, в които се използват разговорните неизменяеми относителни местоимения и наречия **дето, де, където, що** и **къде** в тетралогията, могат да бъдат типологизирани по следния начин:

2.3.1. Употреба на неизменяемото разговорно местоимение **дето** (вместо неизменяемото относително местоимение **който** (във всичките му форми) за въвеждане на подчинени определителни изкази.

2.3.2. Използване на наречието **дето** за въвеждане на подчинени обстоятелствени изкази за място.

2.3.3. Употреба на подчинителната връзка **дето** в специфични разговорни конструкции, които значително се отличават от книжовните изкази:

2.3.3.1. В анаколути (прекъснати, недовършени изкази) в диалогична реч.

2.3.3.2. Във въпросителни изкази.

2.3.3.3. В изказвания, в които **дето** се повтаря с добавяне на нов елемент.

2.3.3.4. В изказвания, в които подчиненият изказ предхожда главния.

2.3.4. Използване на неизменяемото разговорно наречие **де** за въвеждане на подчинени обстоятелствени изкази за място и в изкази, в които се съдържа косвен въпрос за това на кое място, в каква посока и т.н. се намира или се извършва нещо.

2.3.5. Употреба на неизменяемото разговорно наречие **де** за въвеждане на подчинени допълнителни изкази.

2.3.6. Типична за **де** е и ролята на частица с експресивна функция за изразяване на колебание, раздразнение, несъгласие, възмущение и др.

2.3.7. Неизменяемото разговорно относително местоимение **де** също се открива в разговорни конструкции, които ярко се отличават от книжовните изкази:

2.3.7.1. В анаколути (прекъснати, недовършени изкази) в диалогична реч.

2.3.7.2. Във въпросителни изкази.

2.3.7.3. Във въпросително-отрицателен изказ.

2.3.7.4. В изказвания, в които де се удвоява с добавяне на нов елемент.

2.3.7.5. В рамкови конструкции (с еднакви елементи в началото и в края на изказа).

2.3.8. Не бяха открити примери с подчинени определителни изкази, въведени с неизменяемото разговорно местоимение **където** вместо **който**, каквито случаи са характерни за разговорната реч. В тетралогията на Димитър Талев наречието **където** е налице само в ролята си за въвеждане на подчинени обстоятелствени изкази за място.

2.3.9. Използване на наречието **къде** в разговорни изказвания, в които служи за посочване на степен, причина и др.

2.3.10. Употреба на неизменяемото разговорно местоимение **що** вместо **който** (във всичките му форми) за въвеждане на подчинени определителни изкази, както и в разговорни изрази от типа на *Било що било* и др.

2.4. Употреба на въпросителните местоимения **кой, коя, кое, кои, какъв, каква, какво, какви, колко** във функция на съюзни връзки вместо относителните местоимения **който, която, което, които, какъвто, каквато, каквото, каквито, колкото**.

2.5. Употреба на въпросителното местоименно наречие-съюз **кога (докога, откога** и др.) вместо относителното местоименно наречие-съюз **когато (докогато, откогато** и др.).

2.6. Използване на въпросителното местоименно наречие-съюз **къде (докъде, откъде** и др.) вместо относителното местоименно наречие-съюз **където (докъдето, откъдето** и др.).

2.7. Употреба на въпросителното местоименно наречие-съюз **как (откак** и др.) вместо относителното местоименно наречие-съюз **както (откакто** и др.).

2.8. В *осма подточка* от втора част на трета глава е представена специфичната разговорна роля на някои книжовни съюзи в различни хипотактични изрази по следния начин:

2.8.1. Използване на сложните съюзи **само да** (за изразяване на условие и в смисъл на „на всяка цена“, „непременно“) и **наместо да** (за

изключване при цялостна замяна на едно явление с друго).

2.8.2. Употреба на съюза **да** за въвеждане на подчинен обстоятелствен изказ за цел (вместо сложния съюз **за да**, който е предпочитан в книжовния език).

2.8.3. Използване на съюза **че** в ролята му за въвеждане на подчинен обстоятелствен изказ за причина.

В края на втората част на трета глава са направени изводи на разговорната употреба на подчинителните съюзни връзки в тетралогията на Димитър Талев:

Съюзните връзки **макар, дето, де, където, къде** и **що**, които са отбелязани като разговорни в българските речници и граматики и са измежду най-фреквентните в устната комуникация, се използват редовно в тетралогията на Димитър Талев. Те изпълняват специфични синтактични задачи и са налице в различни позиции както в авторовата реч, така и в речта на героите.

В тетралогията подчинителните разговорни конектори служат за въвеждане на разнообрази субординационни изкази – определителни, обстоятелствени изкази (за време, място, начин, за отстъпка и т.н.) и др. Употребата на разговорни неизменяеми форми при въвеждане на хипотактични изказвания (каквото е например използването на неизменяеми относителни местоимения и наречия за въвеждане на подчинен изказ вместо различните форми на изменяемото относително местоимение **който**) е типична особеност на диалектната и разговорната реч не само на българския език, но и на други балкански езици (албански, гръцки, румънски) и се открива многократно у Талевите романи.

Много характерна синтактична разговорна особеност в тетралогията е наличието на конекторите **макар, дето, де, където, къде** и **що** в специфични разговорни конструкции, които ярко се отличават от книжовния език: в анаколути; във въпросителни изкази; във въпросително-отрицателен изказ; в изказвания, в които **макар, дето, де, където, що** и **къде** се повтарят с добавяне на нов елемент; в подчинени изказвания, които предхождат главния изказ; в рамкови конструкции и др.

Проучваните съюзни връзки се употребяват често и като частици или заедно с други съюзи и частици (понякога с разменена позиция) за усилване на значението и експресивността на изказванията.

Присъщата за западните български говори употреба на въпросителните местоимения (*кой, какъв, колко* и т.н.) във функция на съюзни връзки вместо относителните местоимения (*който, какъвто, колкото* и т.н.) и на въпросителните местоименни наречия-съюзи (*кога, къде, как* и т.н.) вместо относителните местоименни наречия-съюзи (*когато, където, както* и т.н.) съвсем закономерно намира отражение в изследваните произведения.

В тетралогията са налице и редица примери със специфична разговорна употреба на някои книжовни съюзи (*само да, наместо да, да и че*), което е в резултат на междинното място, което заема разговорната реч – между кодифицирания писмен език и диалектите в България.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ (с. 149 – с. 154)

В заключението са обобщени основните наблюдения в изследването за наличието на своеобразни разговорни синтактични особености, които Талев често използва в речта на своите герои, а и в авторската реч.

1. *Българската разговорна реч* се характеризира с най-разнообразни езикови особености, които в повечето случаи нямат аналог със стандартния писмен език. Тези специфични черти се проявяват особено силно в *разговорния синтаксис* с *разговорните конструкции*, *специфичния словоред* и с *употребата на разговорни съчинителни и подчинителни съюзни връзки*.

2. Повтарянето, присъединяването, натрупването на елементи от изказването или на цели изказвания оформят *повторителните конструкции*, които са сред най-често използваните и в устната комуникация, и в тетралогията на Димитър Талев. С желанието на автора да акцентира на точно определен елемент от репликата, повтаряйки го, се открояват различни подвидове на дублиране – конструкции с повтаряне на главните и второстепенните части на изказа, рамкови конструкции, тавтологични рамкови конструкции, конструкции с граматична и със стилистична цел и др.

3. Неограничената възможност за елидиране (изпускане) на синтактични елементи, която е характерна за разговорния синтаксис, намира отражение и в книгите от тетралогията на Димитър Талев с втория тип конструкции – *елиптичните*. Непълнотата на структурите в разглежданите примери се свързва със стремежа към спестяване или

съкращаване на даден елемент независимо от това каква синтактична роля изпълнява той в изречението – на подлог, сказуемо, второстепенен елемент и т.н.

4. Свободното и непринудено диалогично общуване (което Талев умело пресъздава в своите романи) предразполага към възникването и на *други по вид специфични разговорни конструкции*. Такива са реконструкциите, анаколутите, стимулните реплики, хипербатите и др. Както в разговорното общуване, така и в разглежданите примери от тетралогията (макар и писмено представени), водещ е смисълът на изказването, а не правилната граматична форма.

5. *Словоредът* в синтаксиса на разговорната реч отново се подчинява на принципа за актуалност и субективност на изказа, според който елементът с по-важно значение преминава в по-предходна позиция в изказването, за да бъде поставен акцентът върху него. Този свободен начин на позициониране на елементите от изказването се наблюдава и в немалка част от изследваните примери от тетралогията. При *автономните конструкции* се открояват повече словоредни особености, като някои от тях са типични за книжовния език, но много по-често се откриват разговорни синтактични черти като употребата на сказуемо в начална позиция или в края на изказването, инициалната позиция на допълнението в изказването – пряко и непряко и др. При *полипредикативните словоредни конструкции* отново са налице различни размествания, които променят границите на подчинението – дадени езикови единици преминават в предна позиция и в главния, и в подчинения изказ според предпочитанията на говорещото лице.

6. Характерен белег на разговорния синтаксис е употребата на съюзни връзки, определени като разговорни в синтактичната литература. Съчинителните съюзи *та, на, ама, ами, пък, ту – ту, хем – хем и я – я* са често използвани и от Димитър Талев в тетралогията с най-разнообразни (и конкуриращи се) функции. Разговорните съединителни съюзи *та* и *на* изпълняват различни и често конкуриращи се роли в изказванията. Въпреки че в българския език *та* и *на* се определят като предимно съединителни съюзи, и в четирите книги липсва пример, в който те да съединяват еднакви части на изказа, които се изреждат или изброяват, като се посочва, че всички споменати обстоятелства, действия, свойства и др. са налице или се проявяват равностойно. Не се откриват също така примери, в които служат за

противопоставяне на изкази – роля, която по начало им е присъща в разговорната реч. Противопоставителните (съпоставителните) съюзи **ама**, **ами** и **пък** също са широко застъпени в изследваните произведения. Случаите с употреба на **ама**, **ами** и **пък** са повече в сравнение с изказите, в които се откриват останалите разговорни съчинителни съюзи в четирите книги на Талев. В тетралогията конекторите **ама**, **ами** и **пък** изпълняват разнообразни и често конкуриращи се роли в изказванията. Съотносителните (разделителните) съюзни връзки **ту – ту**, **хем – хем** и **я – я** нямат толкова широка употреба, колкото другите разговорни съюзи (предимно поради специфичната функция, която изпълняват в езика – да свързват изкази, в които са налице паралелни или алтернативни действия в усложнени синтактични конструкции), но се използват редовно като съюзи и като частици в разговорната реч. Откриват се и в тетралогията на Димитър Талев – най-вече в ролите си за съпоставяне, съединяване и като частици. Голям е броят на примерите, в които разговорните съчинителни връзки са употребени като *частици* с цел усилване на изказа и изразяване на допълнителна експресия и в типично *разговорни конструкции*.

7. Подчинителните съюзи връзки **макар**, **дето**, **де**, **където**, **къде** и **що** (отбелязани като разговорни в синтактичната литература) са измежду най-често използваните в устното общуване и в тетралогията на Димитър Талев. В изследваните произведения хипотактичните разговорни конектори служат за въвеждане на разнообрази субординационни изкази – определителни, обстоятелствени изкази (за време, място, начин, за отстъпка и т.н.) и др. Подчинителните съюзни връзки често се използват и като частици или заедно с други съюзи и частици (понякога с разменена позиция) за усилване на значението и експресивността на изказванията. Конекторите **макар**, **дето**, **де**, **където**, **къде** и **що** се откриват и в *специфични разговорни конструкции*, които ярко се отличават от книжовния език. Употребата на въпросителните местоимения (**кой**, **какъв**, **колко** и т.н.) във функция на съюзни връзки вместо относителните местоимения (**който**, **каквото**, **колкото** и т.н.) и на въпросителните местоименни наречия-съюзи (**кога**, **къде**, **как** и т.н.) вместо относителните местоименни наречия-съюзи (**когато**, **където**, **както** и т.н.) има диалектно влияние, но често се използва и от автори като Талев, които целят да изтъкнат говорните особености на региона, от който са родом. В резултат от

средищното място, което заема разговорната реч – между книжовния език и българските диалекти, в изследваните книги се открива и специфична употреба на някои книжовни съюзи в различни хипотактични изкази – на сложните съюзи *само да* (за изразяване на условие и в смисъл на „на всяка цена“, „непременно“) и *наместо да* (за изключване при цялостна замяна на едно явление с друго), на съюза *да* (вместо сложния съюз *за да*) и на *че* (в ролята му за въвеждане на подчинен обстоятелствен изказ за причина).

8. Богатството от случаи на разговорни конструкции, особени словоредни промени, наличието на множество разговорни конектори в специфични роли (и конструкции) в тетралогията потвърждава предположението, че и по отношение на синтаксиса Талев често си служи с език, близък до разговорната (и дори диалектната) реч, за да открие народния характер на изказванията на своите герои, както и като говорна особеност на региона, от който е родом той.

ПРИЛОЖЕНИЯ (с. 155 – с. 159)

След заключението са представени приложения с диаграми с честотата на употреба на разговорните съчинителни съюзи в тетралогията и заглавните страници на книгите.

БИБЛИОГРАФИЯ (с. 160 – с. 165)

Това е последната част от дисертационния труд. В нея са посочени цитираните източници в изследването – 66 заглавия. Цитирани са 56 източника и са използвани 10 различни речника.

- СПИСЪК НА ИЗПОЛЗВАНАТА В АВТОРЕФЕРАТА ЛИТЕРАТУРА
- Алексова, К., Тишева, Й. и др. (2017).** *Теоретично описание на граматиката на българския жестов език*. София: Образование и наука ЕАД, 2017, 176 с.
- Ангелова, И. (1994).** *Синтаксис на българската разговорна реч (в съпоставка с руски, чешки, полски език)*. София: Унив. изд. Св. Климент Охридски, 130 с.
- БТР (2003).** *Български тълковен речник (четвърто издание)*. София: Наука и изкуство, 1093 с.
- Виденов, М. (2000).** *Увод в социолингвистиката*. София: Делфи, 322 с.
- Куцаров, И. (1998).** *Морфология. Съвременен български език*. София: Петър Берон, с. 277 – 497.
- Радева, П. (2012).** *Динамика в синтаксиса на съвременния български език*. В. Търново: Унив. изд. Св. св. Кирил и Методий, 270 с.
- РСБКЕ (1955).** *Речник на съвременния български книжовен език. Т. 1. А – К*. София: БАН, 682 с.
- Талев, Д. (2004).** *Гласовете ви чувам*. София: Захарий Стоянов, 633 с.
- Талев, Д. (2004).** *Илинден*. София: Захарий Стоянов, 866 с.
- Талев, Д. (2008).** *Преспанските камбани*. София: Захарий Стоянов, 777 с.
- Талев, Д. (2013).** *Железният светилник*. София: Захарий Стоянов, 497 с.
- Тишева Й., Джонова, М. (2006).** Старият „нов“ топик. – В: *Славистика и общество*. София: Херон Прес, с. 231 – 237.
- Тишева, Й. (2014).** *Как говори съвременният българин. Т. 2. Прагматика и устна реч*. София: ФНИ – фондация ФОКУС, 128 с.
- Цонев, Р. (2014а).** *Разговорни съчинителни съюзи в българската устна комуникация (с оглед на конкуренцията между тях)*. Благоевград: Унив. изд. Н. Рилски, 196 с.
- Цонев, Р. (2016б).** За проучванията на синтаксиса на българската разговорна реч и някои от неговите най-характерни черти. – В: *Езиков свят*, Т. 14, кн. 1, Благоевград: Унив. изд. Н. Рилски, с. 31 – 37.
- Цонев, Р. (2016в).** Повторителни синтактични конструкции в българската разговорна реч. – В: *Светът е слово, словото е свят. Сборник с доклади от юбилейната национална конференция с международно участие, посветена на 25 години Филологически факултет*, Благоевград: Унив. изд. Н. Рилски, с. 85 – 94.
- Цонев, Р. (2018).** Елиптични синтактични конструкции в българската

разговорна реч. – В: *Проблеми на устната комуникация*, кн. 11, Велико Търново: Унив. изд. Св. св. Кирил и Методий, с. 381 – 393.

Цонев, Р. (2022). *Българският разговорен синтаксис*. Благоевград: Унив. изд. Н. Рилски, 226 с.

НАУЧНИ ПРИНОСИ

1. Дисертационният труд е първото обобщено изследване на разговорни синтактични особености в български литературни произведения.
2. За постигане на основната цел и допълнителните задачи на изследването е ексцерпиран и систематизиран богат езиков материал от тетралогията „Железният светилник“, „Преспанските камбани“, „Илинден“ и „Гласовете ви чувам“ на Димитър Талев.
3. Използвани са разнообразни подходи (синхронен и диахронен) и методи (дескриптивно-аналитичен и сравнителен).
4. Представени са някои от най-характерните черти на българската разговорна реч и на разговорния синтаксис.
5. Обяснени са основните научни понятия, използвани в труда.
6. Анализирани в проучването разговорни конструкции, особени словоредни промени, разговорни конектори в специфични семантико-синтактични роли и др., които Талев използва, са характерни за българската устна комуникация и макар изразени писмено, продължават да притежават характеристиките на неофициалното общуване.
7. Разгледаните в работата особености на синтаксиса на разговорната реч потвърждават предположението, че и по отношение на синтаксиса писателят често си служи с език, близък до разговорната (и дори диалектната) реч, за да открие народния характер на изказванията на своите герои и като говорна особеност на региона, от който той е родом.
8. Наличието на разговорни синтактични особености в литературни произведения показва, че освен с литературна стойност те се отличават и с многобройни езикови специфики, които, проучени по-подробно, разширяват предмета на лингвистичния подход към изследване на художествените текстове, както и на устната реч в тях.

СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. **Дурчова, М. (2021).** Разговорните съюзи *ама*, *ами* и *пък* в тетралогията на Димитър Талев. – В: *Лингвистични проблеми*, кн. 2, Благоевград: Унив. изд. Н. Рилски, с. 133 – 141. ISSN: 2682-9673. (НАЦИД, Index Copernicus).
2. **Цонев, Р., Дурчова М. (2021).** Разговорните съюзи *та* и *па* в тетралогията на Димитър Талев. – В: *Проблеми на устната комуникация*, кн. 12, Велико Търново: Унив. изд. Св. св. Кирил и Методий, с. 203 – 214. ISSN 2367-8712 (Print), ISSN: 2738-8840 (Online). (CEEOL, COBISS, EBSCO и др.).
3. **Дурчова, М. (2023).** Разговорните подчинителни съюзи в тетралогията на Димитър Талев. – В: *Македонски преглед*, кн. 4, София: Македонски научен институт, с. 66 – 83. ISSN: 0861-2277. (CEEOL).
4. **Дурчова, М. (2024).** Разговорни синтактични конструкции в книгите „Железният светилник“ и „Преспанските камбани“ на Димитър Талев. – В: *XVIII Национални филологически четения за студенти и докторанти в чест на Светите братя Кирил и Методий*. Благоевград: Унив. изд. Н. Рилски, с. 34 – 48. ISSN: 2535-0625. (НАЦИД).
5. **Цонев, Р., Дурчова, М. (2024).** Разговорните съотносителни (разделителни) съюзи в тетралогията на Димитър Талев. – In: *Terechova, S., Loikova-Nasenko, T., Popov, B., Saprikina, O. (eds.), Modern Slavic Studies: Trends, Problems and Prospects Современная славистика: тенденции, проблемы и перспективы. Slavistics Today / Славистика сегодня: Polyslav XXV*. Peter Lang: Berlin, Bruxelles, Chennai, Lausanne, New York, Oxford, pp. 49 – 57. ISBN: 978-3-631-91002-3 (Print), E-ISBN: 978-3-631-91004-7 (E-PDF), E-ISBN: 978-3-631-91005-4 (E-PUB), DOI 10.3726/b21285. (Ще бъде индексирен в Web Of Science).

НАГРАДИ

1. Втора награда в секция „Езикознание“ от научна конференция – XVIII национални филологически четения за студенти и докторанти, 10 май (2024 г.), гр. Благоевград. Тема на доклада: *Разговорни синтактични конструкции в книгите „Железният светилник“ и „Преспанските камбани“ на Димитър Талев.*